

УДК 372.4 : 379. 823

Хролець О. І.*

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПЕРШООСНОВ ЧИТАЦЬКОЇ САМОСТІЙНОСТІ В ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ДИТЯЧОЮ КНИЖКОЮ

У статті висвітлюються окремі аспекти формування читацької самостійності в початковій школі, акцентується увага на необхідності розширення методів, форм і видів виховної роботи з дитячою книжкою для формування першооснов читацької самостійності молодших школярів.

Ключові слова: молодші школярі, читацька самостійність, виховна робота з дитячою книжкою, читацький інтерес.

В умовах становлення й розвитку інформаційного суспільства означилися тенденції зниження інтересу дітей до книги і читання, що негативно позначається на освіті й вихованні підростаючих поколінь. Художня література виступає могутнім засобом виховання особистості, коли оволодіває душевним світом дитини і пробуджує в неї уяву, думки, почуття й переживання. Особиста творча діяльність дитини у творенні себе і світу досягається завдяки зростанню емоційного і змістовного зв'язків досвіду дитини з художнім твором. Зважаючи на це, важливим педагогічним завданням є прилучення школярів до витворів словесного мистецтва, уведення дітей у світ морально-етичних цінностей через взірці художніх образів літературних творів і глибину емоційно-чуттєвого контексту.

Отже, метою нашої статті виступив аналіз системи виховної роботи з дитячою книжкою, спрямованої на формування першооснов читацької самостійності дітей молодшого шкільного віку.

Вагомий доробок у дослідження проблеми виховання особистості дитини засобами художнього слова внесли класики педагогічної думки, письменники і громадські діячі (Х. Алчевська, Б. Грінченко, С. Васильченко, М. Драгоманов, Я. Коменський, А. Макаренко, І. Огієнко, Олена Пчілка, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Л. Толстой, Леся Українка, К. Ушинський, І. Франко та ін.)

Педагогічні ідеї щодо теоретичних основ і змісту позакласного читання в початковій школі представлені в роботах О. Джежелей, А. Ємець, Л. Іванової, М. Наумчук, Г. Підлужної, О. Савченко, Н. Светловської, Н. Скрипченко та ін. Психологічні основи читання розглядали Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Лейтес, О. Леонт'єв, П. Якобсон та ін.

Окремі аспекти роботи з дитячою книжкою у початковій школі висвітлено у дослідженнях Т. Алієвої, Н. Бібік, О. Джежелей, В. Мартиненко, З. Романовської, Г. Ткачук, Т. Яблонської та ін.

Книга, як продукт духовного життя людини, об'єднує в собі не лише освітньо-пізнавальний, а й світоглядний, естетичний, моральний і духовний потенціал, слугує значимим фактором формування особистості дитини, її національної свідомості.

Читання забезпечує засіб пізнання і самоосвіту, проєктивну розрядку, задовольняє потреби у спілкуванні, співпереживанні та дозвіллі. Провідними функціями читання передусім виступають кумулятивна й освітня, а організаційна, ціннісно-орієнтаційна й виховна реалізуються з їх допомогою на глибинних рівнях свідомості та самосвідомості особистості.

Згідно з С. Гончаренком, дитяче читання розглядається в широкому значенні як твори художньої, науково-художньої, науково-популярної літератури і художньої публіцистики для читання дітей і підлітків; у вузькому, спеціальному значенні – як педагогічно спрямований процес прилучення дітей і підлітків до літератури, виховання в них любові до книги [2, с. 497].

* © Хролець О. І., 2012

Початкова школа озброює дитину навичками читання, розширює читацький кругозір, формує усвідомлену потребу в самостійній читацькій діяльності. Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти мета літературного читання полягає у формуванні читацької компетентності учнів, яка є базовою складовою читацької комунікативної і пізнавальної компетентності, ознайомленні учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовці їх до систематичного вивчення літератури в основній школі.

У процесі навчання відбувається становлення читача, що здатний до самостійної читацької, творчої діяльності, здійснюється його мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток, формуються морально-естетичні уявлення і поняття, збагачуються почуття, виховується потреба у систематичному читанні [3, с. 11].

Коло читання молодших школярів обіймає твори усної народної творчості й письменників-класиків, сучасних українських та зарубіжних письменників; дитячу періодику; енциклопедичну й довідкову літературу.

Аналіз наукових доробків з досліджуваної проблеми (О. Джежелей, М. Наумчук, О. Савченко, Н. Светловська, Н. Скрипченко та ін..) довів, що автори надають винятково важливого значення використанню художньої літератури у навчанні та вихованні зростаючої особистості, однак недостатньо уваги приділяють формуванню першооснов самостійної читацької діяльності молодших школярів у позаурочний час.

Особливу роль у становленні читача-початківця відіграє знайомство з дитячою літературою, що входить у коло читання молодших школярів у авторській, жанровій, тематичній різноманітності, формування інтересу до книг і позитивного ставлення до самостійного читання. Самостійне читання будемо розглядати, спираючись на підхід Л. Іванової, як добровільне, індивідуальне читання учнів без безпосередньої допомоги вчителя чи бібліотекаря, батьків, друзів, звернення до знань кола доступних книг, з тим, щоб, по-перше, здійснити свідомий вибір книги, а по-друге, прочитати вибрану книгу згідно з усіма правилами, засвоєними у класі та зробити відповідні висновки з огляду на прочитане [5, с. 5].

Організація самостійного читання учнів є необхідною складовою загального процесу виховання дітей засобами художньої літератури. Як інтегрована якість особистості, читацька самостійність характеризується наявністю у школяра мотивів, що спонукають його звертатись до книг; сумою знань, умінь і навичок, які дозволяють учневі реалізувати ці мотиви із найменшою затратою сил і часу у відповідності з індивідуальними і соціально значущими інтересами та потребами. У самостійному читанні виявляються смаки читача, спрямованість, зацікавленість особистості, її внутрішній світ.

Важливими аспектами підготовки молодших школярів до самостійної читацької діяльності, за Н. Светловською, виступають: 1) розкодування тексту; 2) розуміння прочитаного; 3) усвідомлення значимості книги для читача, необхідності свідомо вибирати і самостійно читати книги [9].

У початкових класах формування читацької самостійності учнів здійснюється за етапами (підготовчий, початковий, основний), кожний з яких передбачає свої цілі: 1) підготовчий (1 клас) – бажання, інтерес, любов до книги; 2) початковий (2 клас) – вміння орієнтуватись у колі доступних книг (комплекс бібліотечно-бібліографічних умінь); 3) основний (3 клас) – вміння думати над книгою, коло читання, культура читання; 4) основний (4 клас) – літературний кругозір, індивідуальні літературні смаки й уподобання (Н. Светловська, О. Джежелей).

Цілеспрямоване формування першооснов читацької самостійності школярів на уроках класного і позакласного читання знаходить логічне продовження у позаурочній діяльності.

Проведене анкетування батьків та учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів м. Рівного та Рівненської області дозволило з'ясувати, що коло читання дітей обмежується творами добре відомих авторів зі шкільної програми: В. Сухомлинського, Лесі Українки, Г. -К. Андерсена, М. Носова, В. Нестайка, О. Волкова, О. Буценка, Г. Бойка, Миколи Трублаїні, К. Чуковського, А. Ліндгрена та ін.

Зокрема, діти мало обізнані з творчістю сучасних авторів: В. Рутківського, Г. Малик, І. Роздобудько, Л. Дереша, Л. Повх, С. Білоусова, С. Дяченко, М. Дяченко та інших, як українських, так і зарубіжних письменників.

Улюбленими героями ними визнано: героїв мультфільмів – 43%; героїв кінофільмів – 31%; героїв літературних творів – 26%.

Відповідаючи на запитання – “Чи є серед твоїх друзів такі, які багато читають”, дали стверджувальну відповідь лише 32,6% молодших школярів.

Результати проведеного дослідження засвідчили недостатній рівень сформованості читацької самостійності та читацьких інтересів учнів початкової школи. Відповідно важливим завданням учителя виступає розвиток стійкого інтересу дітей до читання, розширення кола читання, стимулювання потреби самостійно й усвідомлено вибирати та систематично читати книжки. Вирішення цих завдань здійснюється у процесі спеціально організованої виховної роботи з учнями у позаурочний час.

Розглянемо більш докладно форми виховної роботи з дитячою книжкою, що засвідчили ефективність у формуванні першооснов самостійної читацької діяльності молодших школярів.

Позакласне читання. Головне завдання уроків позакласного читання – виховання активних читачів шляхом розвитку читацької самостійності молодших школярів. Позакласне читання передбачає удосконалення читацьких якостей школярів, розширення кола читання, розвиток літературних смаків і читацьких інтересів учнів. Учителю необхідно пояснити дітям та їх батькам, що і як слід читати, скільки відводити часу на позакласне читання відповідно до вікових та індивідуальних особливостей, ознайомити з правилами гігієни читання.

Бібліотечні заняття. Мета таких занять полягає в ознайомленні школярів з бібліотекою, її книжковими фондами, принципами розміщення книжок на полицях у відкритому для доступу фонді, формування вмінь користуватися довідково-бібліографічним апаратом тощо. Доцільним є проведення занять як у шкільній, так і в дитячій бібліотеках на такі теми: “Народження книжки”, “Ознайомлення з книжкою”, “Як читати книжки”, “Правила користування бібліотекою”, “Самостійний вибір книжок у бібліотеці”, “Бережливе ставлення до книжки”, “Книги – діти розуму” тощо.

Бесіди. Це своєрідний колективний роздум, у якому діти беруть участь за власним бажанням, висловлюють свої думки, оціночні судження, почуття, емоції, виявляють активність та ініціативу. Використання бесіди допомагає учням глибше зрозуміти зміст, поетику твору, прищеплює літературно-естетичні смаки, сприяє виробленню вміння ставити запитання (цікаві, пізнавальні, творчі, пошукові, загадки) товаришам до прочитаного твору, працювати з книжкою. Під час проведення бесіди можна урізноманітнити прийоми роботи: стислі перекази; художня розповідь малих творів і окремих уривків з великих творів; виразне читання найцікавіших епізодів з книжок; обговорення прочитаних книжок; читання напам'ять віршів; обговорення відгуків, написаних учнями на окремі твори, читацьких щоденників; робота над образотворчими засобами в художньому творі.

Створення проблемних ситуацій. Серед важливих завдань початкової школи є навчання учнів аналізувати поведінку і почуття героїв, порівнювати зображену в творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими подіями. Завдяки цьому відбувається моральне зростання дитини – від актуалізації морального досвіду (поданого безпосередньо в творі) до моральної діяльності.

Ведення читацьких щоденників. Запис у читацькому щоденнику допомагає учням краще запам'ятати зміст прочитаних книжок, сприяє виробленню вміння самостійно передавати свої враження про художній твір. Доцільно привчати дітей до такої форми роботи вже з першого класу, записуючи прізвище автора та назву прочитаної книжки; у другому класі до цього додається підзаголовок, кількість сторінок, місце та рік видання, дата прочитання; у третьому класі – відгук про книжку або стислий виклад її змісту. Учні можуть доповнювати свої записи ілюстраціями яскравих епізодів книжки.

Літературні конкурси, вікторини, турніри. Участь у них виявляє і розвиває читацькі інтереси, творчі здібності учнів, розширює їхні знання і читацький кругозір, активізує читацьку та інші види корисної діяльності. У роботі з молодшими школярами практикують конкурси на створення власної казки, на кращого читця, кращу ілюстрацію до художнього твору, кращий відгук на книгу, кращий читацький щоденник, кращу книжку-саморобку тощо. Зокрема, конкурс на кращого читця включає не лише кількість прочитаних учнем книжок, але й глибину розуміння прочитаного, плановість і спрямованість читання, вміння використовувати набуті знання, ведення читацького щоденника, володіння елементарними навичками бібліотечної роботи. При підведенні підсумків конкурсу враховується думка самих читачів, учасників обговорення.

Читацькі конференції є важливим засобом пропаганди художньої та науково-художньої літератури серед учнів. Конференції проводяться на матеріалі одного або кількох творів однієї теми, а також творчості окремих письменників. Залежно від типу конференцій та індивідуальних особливостей читацького колективу визначають структуру їх проведення. Організовувати конференції доцільно у школі, бібліотеці, літературному клубі.

Літературні клуби, гуртки. Їх діяльність спрямована на розвиток інтересу учнів до книжки і читання, виховання культури читання, розширення читацького кругозору. Програма роботи клубів включає систематичне проведення свят читацьких зацікавлень; виставок дитячих робіт; творчих зустрічей з відомими людьми, письменниками, літературознавцями; знайомство дітей і батьків з новинками дитячої літератури, газетами і журналами для домашнього читання; презентацію особистих бібліотек. Заняття у гуртках допомагають учням виявляти свої інтереси, розширювати знання, заохочують до роздумів над рядками художніх творів, розповідей про улюблені книги, оформлення альбомів і стіннівок, присвячених цікавим книжкам тощо. Школярі починають усвідомлювати свої уподобання у читанні; закріплюють звичку систематично і цілеспрямовано читати книжки, коли виникло бажання про щось довідатись.

Літературні ігри. Вони інтегрують ігрову, пізнавальну, розвивальну, виховну та рекреаційну функції, впливають на емоційну сферу дітей і виступають своєрідним засобом психорозвантаження. Літературні ігри можуть різнитися як за своїм змістом, так і за формою. Все залежить від місця проведення, від поставленої мети і складу учнів, з якими проводиться гра. Мірою цінності літературних ігор є кількість вміщено в них складного, але посильного для учнів даного віку матеріалу. Доцільно використовувати для проведення ігор ребуси, загадки, шаради, кросворди, криптограми, чайнворди, головоломки, літературні задачі тощо. Літературні ігри стимулюють і заохочують учнів до самостійної роботи з книгою.

Тижень книги, Свято Книги, літературні ранки. Виховне спрямування цих форм роботи забезпечує формування моральних цінностей особистості, викликає зацікавленість книжкою і читанням, допомагає учням виявити свою творчість. Методи проведення тижня, літературного ранку вчитель або бібліотекар добирає відповідно до віку, читацьких інтересів, побажань учнів класу чи школи. Такі заходи стають своєрідним концертом самодіяльності за матеріалами рекомендованих книжок. Наприклад, можна провести літературний ранок за таким планом: вступне слово; художня частина (інсценізація улюблених творів; художня розповідь окремих уривків з творів; декламування віршів; музичні номери; пантоміми); підсумкове слово. Велике значення під час проведення цих заходів має широке використання наочності, аудіо- і відеоматеріалів, мультимедійних музично-літературних матеріалів. У рамках цих заходів доцільно організовувати виставки дитячої літератури, конкурси, олімпіади, вікторини, випуск журналів, стіннівок, оформлення плакатів. Діти також мають можливість брати активну участь у їх підготовці: добирати літературний і музичний матеріал, оформляти приміщення, виготовляти листівки, запрошення для гостей, готувати виставку книжок, ілюстровану картотеку, плакат-вікторину чи живі картини-загадки тощо.

Творчі роботи. Школярі пишуть твори на основі прочитаного, складають відгуки про прочитані книжки, малюють ілюстрації до улюблених книжок, придумують цікаві продовження літературних історій тощо. У такий спосіб у дітей розвиваються творчі здібності, образне мислення, чуття художнього слова.

Для того, щоб книги постійно були в полі зору дітей, у класах доцільно створювати власні бібліотеки, комплектовані книгами з шкільної бібліотеки та особистими книгами учнів. У межах встановлення дружнього книгообміну учителі заохочують дітей до ведення анотованої класної картотеки. При бібліотеках слід організовувати методичні куточки для батьків з порадами щодо керівництва дитячим і сімейним читанням.

Насамкінець зазначимо, що різноманітність форм позакласної роботи з дитячою книжкою, доцільний вибір методів і прийомів їх проведення допоможуть зацікавити учнів читанням художніх творів, сформувати навички самостійного спілкування з книгою. Варто пам'ятати, що самостійне читання молодших школярів потребує керівництва з боку дорослих: стихійне читання має негативний вплив на дитину. Відтак, перед учителями, бібліотекарями та батьками постає важливе завдання – підвищити інтерес дітей до книги як до джерела знань та естетичної насолоди, створити умови, за яких читацька діяльність стала б для школяра приємним, радісним заняттям, а кожна нова зустріч з книжкою надихала його.

Важливими показниками читацької самостійності школяра виступають: коло читацьких зацікавлень; активність у виховних заходах; потреба в читацькому самовираженні; самостійність у доборі книг для читання; бажання читати книжки у вільний час. Подальшого вивчення потребують змістовно-організаційні засади системи виховної роботи з дитячою книжкою, а також обґрунтування виваженого підходу до самостійної читацької діяльності молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Бодрова И. В. Развитие читательской самостоятельности у младших школьников / И. В. Бодрова // Начальная школа. – 2008. – №8. – С. 38-41.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник/ С.У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова освіта. – 2011. – № 18 (травень). – С. 11-27.
4. Ємець А. А. Як навчити дитину розуміти і любити літературу: Коло читання молодших школярів / Альона Ємець. – К. : Шкільний світ, 2011. – 112 с.
5. Іванова Л. І. Формування читацької самостійності молодших школярів у системі позакласного читання / Л. І. Іванова. – Рівне : Видавничий центр РДГУ, 2008. – 108 с.
6. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах: посібник для вчителя / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2007. – 334 с.
7. Савченко О. Етапи опрацювання художніх творів на уроках читання / О. Савченко // Початкова школа. – 2005. – № 9. – С. 22-27.
8. Светловская Н. Н. Обучение чтению и законы формирования читателя / Н. Н. Светловская // Начальная школа. – 2003. – №1. – С. 11-18.
9. Светловская Н. Н. Самостоятельное чтение младших школьников: теоретико-экспериментальное исследование / Н. Н. Светловская. – М. : Педагогика, 1980. – 160 с.
10. Ткачук Г. П. Методичні настанови учителю щодо формування дитини-читача / Г.П. Ткачук // Початкова школа. – 2008. – № 2. – С.11-13.

The article deals with different aspects of child's formation, the necessity of methods, forms and types of educational work expansion in development of fundamental principles of junior schoolchildren's individual reading activity is emphasized.

Key words: junior schoolchildren, formation of child-reader, educational work with a book, reading interests, training of reading independence.